

ԺԶ. դարի վերջից մինչև ԺԹ. դարի կեսերը եվրոպական գրականության եւ օպերային արուեստում ստեղծուել են բազմաթիւ երկեր, որոնց մէջ հանդէս են եկել հայ հերոսներ, եւ գործողութիւնները կատարուել են պատմական Հայաստանում: Փոյթ չէ, որ հայկական դիպաշարով օպերաների բեմադրութիւններում անգա՛մ դերակատարները կրել են ոչ թէ հայկական պատմական հանդերձանք, այլ եվրոպական արքունի հագուստներ, հայ արքաները ներկայացուել են բարձր կօշիկներով եւ կեղծամներով: Փոյթ չէ, որ հայ պատմական կերպարները սոսկ անուններով են եղել հայ, որ հեղինակները մեծ մասամբ տեղեակ էլ չեն եղել, թէ ինչ երկիր է Հայաստանը, եւ իրականում ովքեր են հայերը (աւելին, հանդէս են բերել մտացածին հայ պատմական դէմքեր), սակայն տուեալ դէպքում կարելորդ հայի եւ Հայաստանի բազմիցս յիշատակութիւնն է եվրոպացի հեղինակների ստեղծագործութիւններում, որոնք ընթերցուել եւ ունկնդրուել են եվրոպական քաղաքակրթութեան խոշոր կենտրոններում:

Եւ ցարդ ասպարէզի վրայ չկար որեւէ համակարգուած հետազօտութիւն սոյն թեմայով, չնայած խնդրի վերաբերեալ հատուկետո ուսումնասիրութիւններ գրուել եւ հաղորդումներ կատարուել են արդէն Ի. դարի կէտերին¹: Ինչ վերաբերում է օպերային արուեստին, ապա դրանով առաջինը խորութեամբ զբաղուել է ֆրանսաքնակ երգահան Աւետիս Մեստենցը, որը երկու տարի Իտալիայի գրադարաններում եւ արխիւներում կատարած պրպտումների շնորհիւ երեւան է հանել հայկական թեմաներով տասնեակ օպերաների ձեռագրեր:

Տիգրան Մեծի վերաբերեալ օպերաների յայտնաբերմամբ զբաղուել է նաեւ իտալահայ խմբավար Անջելօ Էֆրիկեանը: Սփիւռքահայ մամուլում տարբեր ժամանակներում Տիգրան Մեծի վերաբերեալ օպերաների մասին հաղորդումներով հանդէս են եկել պատմաբան Հրանդ Բ. Արմէնը, բանասէր Հայկ Քալանթարեանը, մեր օրերում՝ երաժշտագետ Հայկ Աւագեանը²: Նրանց հրապարակումների շնորհիւ հայ մասնագէտները եւ արուեստասէր հանրութիւնը տեղեակ է դարձել, որ Տիգրան Մեծի մասին գրուել են տասնեակ օպերաներ, որ Պիեռ Կոռնէյի, Կարլօ Գոլդոնիի որոշ թատերգութիւններում կան հայ կերպարներ, սակայն չափազանց գայթակղալից էր՝ իմանալ, որ նման ստեղծագործութիւնների թիւը հասնում է 640ի (380 երաժշտաստեղծի եւ բեմագրողի հեղինակութեամբ)...

Սոյն հրապուրիչ թեման ամբողջությամբ ընդգրկելու գործին մեծապես նպաստել է համացանցը, այնպես որ գրքի ֆրանսահայ հեղինակները՝ Նուազավար Ալեքսանդր Սիրանոսեանը եւ պատմաբան Մաքսիմ Եւադեանը, արդէն կարիք չեն ունեցել Մեսումենցի պէս անձամբ գնալ տարբեր քաղաքների գրադարաններ ու արխիւներ, այլեւ դիմել են համացանցին:

Սիրանոսեանի եւ Եւադեանի պրպտումների արդիւնքում արդէն ծանօթ ստեղծագործութիւնների կողքին ի յայտ են եկել ժամանակի փոշու տակ մնացած հարիրատոր վէպեր, թատերախաղեր, երաժշտախաղ-օպերաներ (*dramma musicale* կամ *dramma per musica*, որ պատկանում են սերիա-օպերա սեռին), բալետներ, որոնցում կան հայ հերոսներ, հային ու հայկականին առնչուող բազում յիշատակումներ: Արդիւնքն ահա մի գրեթէ անծանօթ աշխարհ բացող այս երկու շքեղ հատորներն են՝ «Մեծն Տիգրանի Փոխակերպումները» աննախադէպ աշխատութիւնը՝ հրատարակուած Լիոնում գործող «Հայաստանի Սկզբնաղբիւրներ» կազմակերպութեան նախաձեռնութեամբ³: Այն արժէքատու է համակողմանիօրէն ներկայացուող փաստական հսկայական նիւթով, առաջին անգամ շրջանառութեան մէջ դրուող ուշագրաւ տեղեկատուութեամբ, մեկնութիւններով եւ 350 գումատու պատկերազարդումներով (դրանք, ըստ էութեան, բացում են մէկ այլ ոլորտ՝ եւրոպական կերպարութեամբ հայկական թեմաների անդրադարձը):

Ուշ միջնադարում ընթերցող եւ հանդիսատես լայն հանրութեանը ծանօթ յունաւոհմէական առասպելաբանութիւնից եւ պատմութիւնից փոխառուած թեմաների հետ մէկտեղ ժամանակի եւրոպական հեղինակները պարբերաբար անդրադարձել են հայոց թագաւոր-թագուհիների շուրջ հիւսուած դիպաշարերին, գրել պատմական որոշ հիմք ունեցող եւ կամ կեղծ պատմական քնոյթի գործեր՝ գործողութիւնների վայր ընտրելով հելլենիստական կամ վաղըրիստոնէական Հայաստանը: Հիմնականում ֆրանսիացի, իտալացի, իսպանացի եւ գերմանացի թատերագիրները, վիպասանները հայոց մասին իրենց տուեալները քաղել են գլխաւորապէս հռոմէական սկզբնաղբիւրներից: Կատարուած ուսումնասիրութիւնից պարզուած է, որ յատկապէս մեծ թիւ են կազմում Տիգրան անուանուած հերոսները, որոնք ոչ միշտ են վերաբերում Տիգրան Մեծ արքայից արքային՝ յաճախ պատկերելով մտացածին, տարբեր երկրների թագաժառանգներ ներկայացնող Տիգրանների... Յատկանշական է, որ, ըստ ուսումնասիրողների, Տիգրանի մասին աւելի շատ օպերա է գրուել, քան որեւէ ուրիշ այլազգի արքայի:

Սիրանոսեանի եւ Եադեանի աշխատութիւնը ԺԷ.-ԺԹ. դարերի եւրոպական երաժշտական թատրոնի, օպերայի եւ թատերգութեան մի իլլոփինակ հանրագիտարան է, որը տուեալներ է տրամադրում հարիւրաւոր հեղինակների մասին, տրում է ներկայացուող իւրաքանչիւր ստեղծագործութեան գործող անձանց ցանկը, այնուհետեւ՝ համառօտ դիպաշարը գործողութիւն առ գործողութիւն, որից յետոյ յիշում են բեմադրութիւնները՝ թուականներով եւ վայրերով: Առաջին հատորը, որի վերնագրի թարգմանութիւնն է՝ «Հայկական հերոսապատումը դասական թատրոնում եւ քնարական արուեստում», բացում է երեք ներածական յօդաւածներով: Առաջինի հեղինակն է Քէօնի «Մուգիկա Անտիկա» համոյթի ղեկավար, նուագավար Ռայնհարդ Գթօլը, որի նախաքանին հետեւում է գերապայծառ Լեւոն Ջեքիեանի «Հայերն Արեւմուտքում. մասնաւոր մի առնչութիւն» պատմական ակնարկը: Հեղինակը մասնաւորապէս կենտրոնացել է Իտալիայում հայկական ներկայութեան վրայ, մատնանշել հայ մշակոյթին յատուկ մի տարիմաստութիւն՝ մի կողմից խիստ պահպանողականութիւն, միւս կողմից՝ որոշ յեղափոխական կամ անիշխանական ոգի, ինչի շնորհիւ էլ հայութիւնը միշտ բաց է եղել նորի հանդէպ եւ պահպանելով ասանդոյթը՝ մշտապէս ձգտել է առաջընթացի: Երրորդ ներածութիւնը Ալեքսանդր Սիրանոսեանինն է, որը ներկայացրել է գրքի ստեղծման աշխատանքը, նախկինում սոյն թեմայի արծարծումները, սկզբնաղբիւրները, պատմական համապատկերը, ստեղծագործութիւնների դասակարգումը: Նա մասնաւորապէս պարզաբանել է, որ «Ոմանք մեզ յանդիմանել են, որ մեծ կարեւորութիւն չենք տուել երաժշտաստեղծներին: Սակայն այսպեղ երաժշտութիւնը մեր աշխատանքի միակ նպատակը չէ: Իրականում հնարաւոր կապ գոյութիւն չունի այս օպերաների երաժշտութեան եւ հայ երաժշտութեան միջեւ» (Հտր. Ա., էջ 33), եւ այս առիթով թոռցիկ անդրադարձել ընդգրկուած ժամանակաշրջանից անելի ուշ՝ Ի. դարում ստեղծուած հայապատում ստեղծագործութիւնների (սակայն, զարմանալիօրէն, ոչ օպերաների⁴):

Գրքի առաջին գլուխն է «Հայաստանը Կիւրոս Մեծի ժամանակներում»: Աքեմէնեան Պարսկաստանի այդ մեծ տիրակալին առանձին ներկայացնելը արդարացում է այն հանգամանքով, որ նրան նուիրուած գրական-երաժշտական գործերում մշտապէս հանդէս է բերում եւ նրա դաշնակիցը՝ հայոց Տիգրան Մեծ արքան: Մասնաւորապէս ներկայացուած է ԺԷ. դարի ֆրանսիացի գրողներ Մադլեն եւ Ժորժ դը Սկիւդերիների՝ 1649-1653ին հրատարակուած «Արտամէն կամ Կիւրոս Մեծ» վէպը (համարում է երբեւէ հրատարակուած ամենածաւալուն արձակ գործը՝ 13095 էջ), որի հերոսներից է Տիգրան Մեծը: Այնուհետեւ

Ժամանակագրական կարգով ներկայացում են 1665-1807 թթ. Կիրոսի մասին ստեղծված այն գործերը (գործող անձանց ցանկով եւ համառոտ բովանդակությամբ հանդերձ), որոնցում առկա է նաեւ Տիգրանի կերպարը: Հայոց արքան հանդէս է բերուած նաեւ Կիրոսի յաջորդներին վերաբերող երկու ստեղծագործութեան մէջ՝ Պիետրո Անտոնիո Բեռնարդինիի «Ասպասիա» ողբերգութիւնում (1697) եւ Լուի Դուալիի «Հայաստանի իշխանները» վէպում (1774):

Երկրորդ գլխում՝ «Տիգրան Մեծի իմաստնութիւնը կամ Արտաշէսեանների էպոպէան», հայոց միակ կայսրութիւնը ստեղծած թագաւորի վերաբերեալ մանրամասն տեղեկութիւններից յետոյ ներկայացուած են ստեղծագործութիւններ, որոնց գործողութիւնները կատարում են Բովսանիայի Թագաւորութիւնում, հանդէս է բերուած հայոց թագուհի (արքայադուստր) Լաոդիկէն (Դոմենիկո Լալլիի «Նիկոմիդէս», Միքել Ռիսպոլիի «Արսինոէ»): Դրան հետեւում է «Տիգրան Մեծը՝ օպերաների հերոս» ենթագլուխը, որտեղ մանրամասն տրուած են 1710-1825 թթ. ներկայացուած երաժշտական մի շարք ստեղծագործութիւններ, որտեղ հայոց արքան հանդէս է բերուած որպէս կենտրոնական կամ գլխաւոր հերոս, գործողութիւնները յաճախ տեղի են ունենում հայոց մայրաքաղաք Արտաշատում (Պիետրո Անտոնիո Բեռնարդինիի «Տիգրանը՝ Հայաստանի թագաւորը», անյայտ հեղինակի՝ երեք ծայնի համար գրուած կանտատը, որի հերոսներն են Տիգրանը, Նրա կին Լաոդիկէն, զօրավար Արասպը. գործում է նաեւ հայերի երգչախումբը են.): Տիգրանի մասին օպերա գրած երգահանների թում են համաշխարհային երաժշտութեան այնպիսի խոշոր դէմքեր, որպիսիք են Ալեսսանդրո Սկարլատտին (1659-1725), Անտոնիո Վիալդին (1678-1741), Եոհան Ադոլֆ Հասեն (1699-1783), Քրիստոֆ Բիլիբարդ Գլիլլը (1714-1787) եւ այլք:

Թէեւ գրախօսուող հատորի հեղինակները չեն նշել, սակայն յիշենք, որ Տիգրանի կերպարն առկա է նաեւ Վոլֆգանգ Ամադէուս Մոցարտի (1756-1791)՝ 15ամեայ հասակում գրած «Պոնտոսի արքայ Միհրդատը» օպերայում: Կարելոր է նաեւ նկատի ունենալ, որ այդ ստեղծագործութիւններում հայոց արքայի կերպարը մեծ մասամբ սխալ է ներկայացուել, եւ դա՝ Տիգրանի մասին եւրոպական սկզբնաղբիւրի՝ յոյն պատմիչ Պլուտարքոսի մեղքով, որը միտումնաւոր կերպով վատարբանել է հայ արքային:

Երրորդ գլուխը վերնագրուած է «Զենոբիան, հպարտ Հռադամիստը եւ արքայազն Տրդատը»: Հռոմէացի պատմիչ Տակիտոսի «Տարեգրութիւններում» տեղ է գտել Ք.ա. Ա. դարում ապրած հայոց թագուհի Զենոբիայի պատմութիւնը, թէ ինչպէս նա իր ամուսին Հռադամիստի գահընկեց լինելուց յետոյ Նրա հետ փախուստի է դիմել:

երկիւղելով, որ հայոց նոր թագաւոր Տրդատ Ա.ն գերութեան կը վերցնի իրեն՝ յոյ Ձենոքիան խնդրել է Հռադամեսին՝ վերջ տալ իր կեանքին: Վերջինս նրան սրով հարուածել է եւ նետել Արաքս գետը, բայց թագուհին ողջ է մնացել. հովիւները ջրից հանել են եւ տարել Տրդատի մօտ, որը, սակայն, պատուով ու յարգանքով է ընդունել նրան: Այս ողբերգական պատմութիւնը բազմիցս արտացոլուել է եւրոպական երաժշտութեան, գրականութեան եւ նկարչութեան մէջ: Յատկանշական են Տոմազո Ալբինոնիի «Հռադամիստ եւ Ձենոքիա» (1698), Լուկ Անտոնիօ Պրեդիերիի «Ձենոքիա» եւ Գէորգ Ֆրիդրիխ Հենդելի (1685-1759) «Հռադամիստ» օպերաները. հայոց թագուհու դերերգը կատարել են հռչակաւոր երգչուհիներ անգլուհի Անաստասիա Ռոբինսոնը (1692-1755) եւ իտալուհի Կատարինա Գաբրիէլլին (1730-1796): Գրական գործերից յիշարժան է Պրոսպէր Ժոլիօ Կրեբիոն-աագի «Հռադամիստ եւ Ձենոքիա» ողբերգութիւնը, որի բեմադրութեան մէջ հայոց թագուհուն մարմնատրել է ֆրանսիացի հռչակաւոր դերասանուհի Ադրիէն Լըկուվրօրը (1692-1730): Աշխատութեան առանձնակի շուք են տալիս Ձենոքիային պատկերող եւրոպացի գեղանկարիչների եւ քանդակագործների (Ֆրանչեսկօ Ալբերի, Ժան Էսպրի Մարսլէն, Վիլլիամ Ադոլֆ Բուժըրը) գործերի վերաստպոյթիւնները (նոյն դիպաշարով կտաներ են ստեղծել նաեւ Նիկոլաս Պուսսէնը, Ֆելիքս-Անրի Ջակոմոտտին, Պոլ-Ժաք-Էմէ Բոդրին, Լուիջի Սաբատելլին. այդ գործերը, սակայն, չեն արտացոլուել սոյն հատորում): Արտաշէսեանների հարստութեան ժամանակաշրջանի Հայաստանի այլեայլ դրսեւորումներին է վերաբերում աշխատութեան չորրորդ գլուխը՝ «Հայաստանը Պարթեաստանի եւ Հռոմի միջեւ»: Այստեղից տեղեկանում ենք, որ ֆրանսիական գրականութեան մեծանուն դէմքերից մէկի՝ Վոլտէրի «Փառքի տաճարը» պատմական օպերա-բալէտի (երաժշտութիւնը՝ Ժան-Ֆիլիպ Ռամոյի) գործողութիւնները կատարում են հայոց Արտաշատ մայրաքաղաքում, գլխաւոր հերոսը հռոմէական կայսր Տրայանոսն է: Նոյն ժամանակաշրջանը պատկերող մի շարք օպերաների հերոսուհի է եղել նաեւ Հայաստանի արքայադուստր Բերենիչէն (Բերենիս, նոյնինքն՝ Վերոնիկա), յօրինովի, սակայն դրական մի կերպար (Բարտոլոմէօ Վիտտորիի «Բերենիչէ», Ապուստոլօ Ձենոյի «Լուկիոս Վերուս» են.): Առհասարակ, պատմական մասնակի յենքով եւ կեղծ պատմական ստեղծագործութիւններին բնորոշ է մտացածին հերոսների կերտումը, եթէ նրանք մինչեւ անգամ թագաւորներ ու թագուհիներ են: Այսպէս, Ջովաննի Բատիստա Վոլպէի «Ռոզիլենա» երաժշտախաղի (1664) հերոսներից է Հայաստանի երիտասարդ թագաւոր Օրմոնդօս (Հտր. 2, էջ 17), Պիետրօ Անտոնիօ Բեռնարդոնիի «Իրենէ» ողբերգութեան (1695) հերոսներից է հայ իշխան

Իդրասպէն (Հտր. 2, էջ 24): Յատկանշական է, որ այս դարաշրջանում հեղինակները միմեանցից փոխ են առել շատ պատմական անուններ՝ երբեմն ձեափոխելով դրանք: Այսպէս, նշուած Իդրասպէի անունը փոքր-ինչ փոխուած կրում է Ջովաննի Կարլո Պագանի Չեզայի «Իդրասպէ» հերոսական դրամայի (1751) համանուն հերոսը, որը Պարսկաստանի հայազգի իշխան է, որն էլ վերոյիշեալ «Մարիամնէ» ստեղծագործութեան հայազգի հերոսի պէս հանդէս է գալիս Արասէ (Արշակ) անուամբ (Հտր. 2, էջ 149), են.:

Քրիստոնէութեան արշալոյսի Հայաստանը եւ չի վրիպել երոպացի հեղինակների տեսադաշտից: Հինգերորդ՝ «Աստուածաշնչեան Պատմութեան Թատրոնը», գլուխը ներկայացնում է հայազգի վկայ Պողիկտոսի վերաբերեալ թատերա-երաժշտական գործերը, որոնց հեղինակների թում են երկու մեծանուն երաժշտաստեղծ՝ իտալացի Գաէտանօ Դոնիձետտին (1797-1848) եւ ֆրանսիացի Շարլ Գունօն (1818-1893), ինչպէս նաեւ Կրիստոբալ Դէ Մոնրօ Ի Սիլվայի «Սուրբ Բարթոլոմէոսը Հայաստանում» թատերգութիւնը, Մատտէօ Նորիսի «Դիոկղետիանոս»ը, նաեւ Գրիգոր Լուսաւորչի եւ Տրդատ Բ. արքայի պատմութիւնը ներկայացնող միջանի երկ:

Վեցերորդ գլուխն է «Տիգրանի Փոխակերպումները», որտեղ մասնատրապէս խօսում է վնետիկեան մշակոյթում Տիգրան արքայի կերպարի դրսեւորումներին՝ որպէս պատմական, այնպէս էլ՝ մտացածին կերպար (Ֆրանսիս Բոմոնի եւ Ջոն Ֆլեչքրի «Թագաւոր եւ ոչ թագաւոր», Ուբալդօ Մարիի «Եւրիմեդոն կամ Փառաբանուած ծովահէնը» ողբերգակատակերգութիւնները, Ջովաննի Ֆաուստինիի «Դորիկլէա», Անտոնիօ Պապիի եւ Ջովաննի Բատիստա Բորգիի «Ալեքսանդրը Հայաստանում» օպերաները): Յաճախ Տիգրան անունը հեղինակների չիմացութեան պատճառով գործածուել է այլ ազգութեան հերոսների համար. օրինակ, Աուրելիօ Աուրելիի «Ռոզանէ, Ասորեստանի կայսրուհին» երաժշտախաղում Տիգրանը պարսկական բանակի զօրավար ափրիկեան արքայազն է (էջ 259), իսկ Ջովաննի Բատիստա Ներիի «Էրիֆիլէ» գործում՝ Կիպրոսի արքան (էջ 275):

Եւ վերջապէս եզրափակիչ՝ եօթերորդ գլուխը («Իշխան-վաճառականների հագուստը»), ներկայացնում է Իտալիայի իայ առնետրական գեղղաստաններին (Միլման, Շերիման, Սերպոս), թէ ինչպէս է նրանց հագուստը մուտք գործել եւրոպական արուեստ (յայտնի է Լիոտարի՝ «Ժան-Ժաք Ռուսօն հայկական հագուստով» գեղանկարը): Յատկապէս թանկարժէք քարեր վաճառող հայ առնետրականի կերպարը յաճախադէպ է ուշ-միջնադարի եւրոպական գրական-թատերական երկերում (Դէ Պարադի Դէ Մոնկրիֆի «Ալիքսի եւ Ալեքսիսի մշտական սերը» սիրավեպը, Գոլդոնիի «Կանանց

շաղակրատութիւնը» պիտը): Որոշ կերպարների դեպքում էլ նշուել է, որ նրանք հայկական հագուստով են (Պոլ Սկարոնի «Դոն Յաբել Վայաստանցին», Սիլվիո Ստամպիլիայի «Պարտենուպէն» են.): Ի դէպ, այս գլխում տեղեկանում ենք նաեւ բալետային արուեստին առաջին անգամ առնչուած հայորդու մասին, որը եղել է Վենետիկի Սեղոսեան ազնուական ընտանիքի զաւակ, ականաւոր պարող եւ պարադիր Դոմենիկո Սերպոսը, որը բեմադրել է տասնեակ բալետներ եւ գործակցել ժամանակի այնպիսի մեծանուն երգահանների հետ, որպիսիք էին Ջոակինո Ռոսսինին եւ Լուիջի Բերուփինին (էջ 291):

Աշխատութեան երկրորդ հատորը («Անձինք եւ նրանց ստեղծագործութիւնները» ենթավերնագրով) ընդգրկում է առաջինում տեղ գտած հարուստ տեղեկատուութեան դասակարգումները՝ հեղինակների կենսագրականները, ստեղծագործութիւնների ժամանակագրութիւնը, մատենագիտութիւնը, ինչպէս նաեւ մի շարք ցանկեր՝ գրողների, երգահանների, պարադիրների եւ նրանց ստեղծագործութիւնների, նաեւ կերպարների, ինչի շնորհիւ դիւրին է դառնում հեղինակների կամ երկերի որոնումը:

Գրքում տեղ են գտել ոչ միայն ներկայացուած պատմական համապատկերին առնչուող նկարներ (քանդակներ, մանրանկարներ, քարտէզներ, պատմական առարկաներ) եւ ներկայացուած գրական-երաժշտական գործիչներին ու երկերին առնչուող կերպարուեստի գործեր, այլեւ տուեալ ստեղծագործութիւնների մերօրեայ բեմականացումների լուսանկարներ: Ժամանակակից բեմադրութիւնների տեսարաններ են զարդարում նաեւ զոյգ հատորների կազմը՝ ընթերցողին ասես յուշելով, որ գիրքը վերաբերում է ոչ միայն անցեալին պատկանող թեմաների, այլեւ շարունակական մի երեւոյթի: Յիրաւի, այս կոթողային հրատարակութիւնը քիչ ծանօթ մշակութային մի մեծ շերտի վերհանում է, որի երեւան գալով՝ մի հսկայական քար է անելանում հայագիտութեան բարձրաբերձ որմին...

Ի պատիւ հեղինակների պիտի ասել, որ նման ծովածաւալ նիւթում նրանք, որքանով տեսել ենք, թոյլ չեն տուել անճշտութիւններ. միակը, որ կարող ենք նշել, 1668ին Լվովում գրաբարով ստեղծուած «Մարտիրոսութիւն Սրբոյ Հռիփսիմէայ» թատերախաղը լեւահայ գործիչ Նիկոլ Թորոսովիչին սխալմամբ վերագրելն է (էջ 237): Յայտնի է, որ այդ երկի հեղինակը եղել է ֆրանսիացի կրօնաւոր Ալփո Պիդոն: Նման աշխատանքում չեն բացառում նաեւ վրիպումները. օրինակ, կարելի էր յիշատակել նաեւ Գայտանօ Դոնիճետտիի «Կատերինա Կորնարօ» օպերան՝ նուիրուած Հայաստանի թագուհու տիտղոսը վերջին անգամ կրած վենետիկցի ազնուականուհի Կատերինա Կորնարօ Լուիսեանին (1454-1510):

Անշուշտ, խելամիտ չի լինի նաեւ նման հսկայական թեմա մշակողներից ակնկալել նիւթի ամբողջական սպառում: Կարելի է սոյն նիւթը լրացնել բազմաթիւ օժանդակ տուեալներով, յատկապէս երբ խօսքը վերաբերում է սոյն գործերի արծագանգներին եւրոպական մշակոյթի, մասնատրապէս գրականութեան մէջ: Այսպէս, Պրեդիէրիի «Ձենոբիա» օպերայի բեմադրութիւններից մէկի նկարագրութիւնը ԺԸ. դարի Վիեննայի Արքունական Թատրոնում ներկայացրել է ֆրանսիացի նշանաւոր վիպասանուհի Ժորժ Սանդն իր «Կոնսուելօ» վէպի Բ. հատորում: Վէպի հերոսուհին՝ երգչուհի Կոնսուելօն, կատարում է Ձենոբիա թագուհու դերը, վէպի հերոսներից Կաֆարիէլօն՝ Տրդատ թագաւորի, իսկ օպերայի գործողութիւնները կատարում են «Հայաստան աշխարհում, հրաշալի Արաքսի ափին»: Ի դէպ, «Հռադամիստ եւ Ձենոբիա» է կոչուել նաեւ ռուս գրող Ալեքսանդր Գրիբոյեդովի անաւարտ մի թատերախաղը: Եւ կամ, Դոնիժետտիի «Պողիկտոս» օպերայի առաջին բեմադրութեան առաջին յիշատակութիւնը հանդիպում ենք ֆրանսիացի գրող Ստենդալի «Պարմի մենաստանը» վէպում, գրուած օպերայի ստեղծման տարում՝ 1839ին: Վէպի հերոսուհին՝ իտալացի դքսուհի Զինա Սանսեւերինան, մի առիթով ասում է. «Ես համոզուած եմ, որ եթէ մի նոր Դեկոս կայսր գար աշխարհի, արքայիսկոպոսը յանձն կ'առնէր նահապաղուել, ինչպէս Պոլիկտոսն այն օպերայում, որ անցած շաբաթ ներկայացրին այսօրեդ»⁵: Եւ որքան էլ կատարուած աշխատանքը անմիջական կապ չունենայ հայ իրականութեան հետ, դարձեալ սոյն հատորում հնարաւոր է գտնել հայ մշակոյթին առնչուող տարբեր փաստական մանրամասներ, որ կարող են առիթ տալ ւեյի խոր ուսումնասիրութեան: Այսպէս, Սիրանոսեանն իր առաջաբանում վկայել է, որ, համաձայն Վենետիկի Մխիթարեանների բանաւոր վկայութեան, Դոնիժետտին «Պողիկտոս»ը գրելու ժամանակ այցելել է Սուրբ Ղազար կղզի՝ ծանօթանալով հայ պատարագի ասանդական երգերին, եւ որ նման տեղեկութիւն կայ Զուգեպպէ Վերդիի վերաբերեալ, երբ նա գրելիս է եղել իր հոգեկաւոր «Աիդան»⁶ (Հտր. Ա., էջ 33): Վկայութիւններ, որ սպասում են նեղ մասնագէտների հետազօտութեանը եւ վերլուծութեանը...

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Խորհրդահայ գիտական մամուլում հրապարակումներ են կատարել բանասէրներ Վահրամ Թերզիբաշեանը եւ Էլիզ Պետրոսեանը (Վ. Թերզիբաշեան, «Հայ Թեմաները Համաշխարհային Գրականութեան Մէջ Հարցի Շուրջը», Տեղեկագիր ՀՍՍՐ Գիտութիւնների Ակադեմիայի, Հասարակական Գիտութիւններ, 1946, թիւ 6, էջ 55-80. նոյնի՝ Հայ

Դրամադրոգիայի Պարմուքին 1668-1868, Երեան, Հայպետհրատ, 1959, էջ 247: Է. Պետրոսեան, «Կլասիցիզմի Շրջանի Հայ-Ֆրանսիական Գրական Կապերի Շուրջը», *Տեղեկագիր ՀՍՄԻ Գիտությունների Ակադեմիայի, Հասարակական Գիտություններ*, 1946, թիւ 7, էջ 51-67):

² «Համաօտ Մատենագիտութիւն՝ Հայկական Դէպքեր Ու Դէմքեր Բովանդակող Օտար Օփերաներու», պատրաստեց՝ Հայկ Աւագեան, *Ծիծեռնակ, Շումանայ Երաժշտական Ցանկում Զահակի Ծաղաթաթերթի*, Ա. տարի, թիւ 1, Յունտար 2001, Գահիրէ, էջ 4-9:

³ Գրքի հայաստանեան շնորհանդէսը կայացել է 2015ի Ապրիլի 26ին, Սպենդիարեանի Անուան Օպերայի Եւ Բալէտի Թատրոնում, որի ժամանակ ելոյթ ունեցան թատրոնի տասներեք մենակատարներ՝ կատարելով գրքում տեղ գտած օպերաներից առանձին մեներգեր եւ զուգերգեր: Հետաքրքրական է, որ այդ երգերից միջանիսը կատարում էին պատմութեան մէջ երկրորդ անգամ՝ կատարուած լինելով առաջին անգամ ԺԷ. կամ ԺԸ. դարում, տուեալ օպերայի առաջին եւ վերջին բեմադրութեան ժամանակ...

⁴ 20րդ դարում եւս, թէեւ օպերային սեռը որոշ առումով նահանջ է ապրել, յայտնի են հայկական թեմաներով օպերաների ստեղծման փաստեր: Ա. Աշխարհամարտի օրերին իտալացի երեք երաժշտասէրներ՝ թփշկ Ջուզեպպէ Կոնիլիօն, Երգահան Ձեպպին եւ տիկին Ջուզեպպինա Կաստիլին, կարդալով իտալական մամուլում տպագրուած «Եօթ կոյսերի հերոսական վախճանը Ախորեանում» նիւթը, ձեռնամուխ են եղել այդ նիւթով օպերայի ստեղծմանը: Նրանք գրել են մէկ գործողութեամբ եւ երկու պատկերով «Մարիամ» օպերան, որի հերոստիկները Եօթ հայուհիներ են: 1970ականների սկզբին «Մարիամ» օպերայի պարտիտուրը փոխադրուել է Հայաստան: 1955ին ռումին կոմպոզիտոր Գ. Դումիտրեսկուն ստեղծել է «Հոսպոդար Եոն Ահարկու» ժողովրդական երաժշտական դրաման: Հերոսն է ԺԶ. դարի հայազգի ռումինական պետական գործիչ, Մոլդովայի Հոսպոդար Եոն հայը (Արմենուլ, Ահարկու): Օպերայի լիբրետոն գրել է Գ. Թէոդոսկուն՝ ռումին գրող Լ. Ֆուլգայի համանուն թատերախաղի հիման վրայ: Այն ներկայացուել է Բուխարեստի օպերային թատրոնում, Եոն իշխանին մարմնաւորել է ռումինահայ բարիտոն, Ռումինիայի ժողովրդական արտիստ Դափթ Յովհաննիսեանը, իսկ մի տեսարանում բանակայինները երգում են, որ իրենք հայի բանակից են (Ս. Է. Քոլանջեան, «Հայազգի Գործիչների Մասնակցութիւնը Միջնադարեան Մոլդովայի եւ Վալաքիայի Ժողովուրդների Հակաօսմանեան Պայքարին (XV-XVIII դդ.)», *XVI-XVIII Դարերի Հայ Ազգագրական Շարժումը եւ Հայ Գաղթավայրերը*, Երեան, ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ, 1989, էջ 68): 1957ին չեխ երգահան Եոզեֆ Մատեյը (1922-1992) օպերայի է վերածել Ֆրանց Վերֆելի *Մոսա Լեբան Բառասուն Օրը* նշանաւոր վէպը: 1993ին ներկայացուել է նաեւ Երեանում (Դանիէլ Երաժիշտ, «Մոսա Լեոան Բառասուն Օրը» Օպերան», *Գեղարուեստ*, 1993,

Յունիս): Այս մասին տես մեր յօդուածում (Արծուի Բախչինեան, «Հայկական Թեմաները Համաշխարհային Օպերայում», *Հայրենիքի Ձայն*, 25, 02, 1993):

⁵ *La Chartreuse de Parme de Stendahl* (Henry Beyle), Paris, Michel Lévi Frères, Libraires éditeurs, 1864, էջ 123. հմմտ.՝ Ստենդալ, *Պարմի Մենաստանը*, Երեւան, Հայպետհրատ, 1961, էջ 169:

⁶ Լրագրային մեր մի հրապարակման մէջ սոյն տուեալը նշուած չէ (Արծուի Բախչինեան, «Վերդիի 'Աիդան' եւ Հայերը», *Հայրենիքի Ձայն*, 19-05-1993, նոյնը բուղարերէն՝ Operata «Aida» na velikiya Verdi i armencite, *Երեւան*, 28.10.1993):

ԱՐԾՈՒԻ ԲԱԽՉԻՆԵԱՆ
artsvi@yahoo.com